

**КЛАСИФІКАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ОДЕЩИНИ
В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ХАРТІЇ
РЕГІОНАЛЬНИХ МОВ АБО МОВ МЕНШИН**

Ключові слова: національні меншинства, Одещина, Європейська хартія регіональних мов.

Ключевые слова: национальные меньшинства, Одессина, Европейская хартия региональных языков.

Key words: national minorities, Odessa region, European charter for regional or minority languages.

З 1992 року у держав-членів Ради Європи є можливість захищати свою мовну спадщину, підписавши Європейську хартію регіональних мов або мов меншин. У Хартії підтверджується прихильність Ради Європи захисту і розвитку європейської культурної спадщини, найважливішими складовими якої є різноманітність мов і їх багатство.

Європейська хартія регіональних мов була підписана від імені України 2 травня 1996 року. Закон про її ратифікацію був прийнятий Верховною Радою через три роки — 24 грудня 1999 року (№ 1350-XIV). За рішенням Конституційного суду України (№ 9-рп /2000 від 12 липня 2000), закон втратив дію; формальним приводом для його відміни було те, що закон підписав голова Верховної Ради Олександр Ткаченко, а не президент України Леонід Кучма. Новий варіант закону «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов» був прийнятий Верховною Радою і підписаний президентом Леонідом Кучмою ще через рік — 15 квітня 2003 року (№ 802-IV) [1].

В якості цілей і принципів «Європейської хартії регіональних мов і мов меншин», зокрема, проголошується: «визнання регіональних мов або мов меншин як засобу відображення культурного багатства; поважання кордонів кожної географічної місцевості, в якій використовується регіональна мова або мова меншини, з метою забезпечення, щоб існуючий або новий адміністративний розподіл не створював перешкод розвитку відповідної регіональної мови або мов меншини; необхідність здійснення рішучих дій, спрямованих на розвиток регіональних мов або мов меншин з метою їх збереження; сприяння викорис-

танню регіональних мов або мов меншин в усній та письмовій формі, в суспільному або приватному житті і /або заохочення такого використання... забезпечення належних форм і засобів викладання і вивчення регіональних мов або мов меншин на всіх відповідних рівнях; забезпечення особам, які не володіють регіональною мовою або мовою меншини і які проживають у місцевості, де вона використовується, можливостей вивчати її за своїм бажанням; сприяння здійсненню наукових досліджень в галузі регіональних мов або мов меншин в університетах чи аналогічних установах» [2].

Оскільки носіями регіональних мов або мов меншин є, як правило, національні меншини, вивчення останніх є необхідним завданням для реалізації положень Хартії. Зокрема, розроблення механізмів реалізації положень Хартії вимагає розробки проблеми класифікації національних меншин. Способи її реалізації для різних груп не можуть бути єдиними, оскільки ці групи не єдині за своїми істотними характеристиками.

За етнічною структурою населення Одещини має поліетнічний характер — за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. на території області мешкали представники 133 етносів, при цьому ряд етнічних груп мають компактний характер розселення. Чисельність українців складала 1 542,3 тис. чоловік, або 62,8 %, від загальної чисельності населення області. Проте тільки 46,3 % населення області вважали своєю рідною українську мову (російська мова в якості рідної названа 41,9 % населення). Крім українців і росіян (508,5 тис. чоловік, 20,7 %), значну частку населення області складають болгари (150,7 тис. чоловік, 6,1 %), молдавани (123,8 тис. чоловік, 5 %), гагаузи (27,6 тис. чоловік, 1,1 %) [3].

Адміністративно-територіальна структура області включає одиниці, в яких українське населення не складає більшості: в Арцизькому районі болгари складають 39 % (українці — 27,4 %); у Болградському болгар 60,8 % (українців тільки 7,5 %); у місті Ізмаїл переважають росіяни — 43,7 % (українців — 38 %); у Ренійському районі переважають молдавани — 49 % (17,7 % — українців, 15,1 % — росіян), у Тарутинському — болгари — 37,5 % (24,5 % — українців) [4] і т. д. Відзначимо, що адміністративно-територіальний поділ області не відображує характер розселення етнічних груп і не сприяє

збереженню і розвитку мов національних меншин. При врахуванні особливостей розселення етнічних груп можуть бути створені адміністративно-територіальні одиниці, в яких більшість населення говорила б на одній загальній мові (болгарській, молдавській, російській).

В українській етнологічній літературі є різні класифікації народів України, розглянуті нами спеціально [5; 6; 7; 8; 9; 10]. Проте, в цілому, в тому або іншому ступені, вони не вільні від недоліків і вимагають уточнення. У контексті реалізації Хартії, і — ширше — здійснення законних прав і свобод національних меншин, критеріями їх класифікації повинні стати: 1) чисельність групи; 2) система її розселення (дисперсне або компактне; в останньому випадку — ступінь компактності — більшість в окремому населеному пункті, районі, регіоні); 3) ступінь адаптованості до етнокультурного простору України, в якійсь мірі, — походження групи, обставини і час її появи на території сучасного розселення; 4) ступінь виразності етнічної самосвідомості, наявність національно-культурних організацій, засобів масової інформації, освітніх установ і т. ін., іншими словами — інфраструктури етнічної культури.

Відповідно до цих критеріїв, а також розробок вітчизняної і світової науки, в Україні, і в Одеській області зокрема, можуть бути виділені наступні типи національних меншин:

1. *Народи України* (крім українців, які із зрозумілих причин в класифікації не розглядаються), більшість або етнічне ядро яких проживає в Україні, формування яких проходило на території даної держави: кримські татари, караїми, кримчаки.

Слід прокоментувати, що відносно кримських татар, як і представників інших етнічних груп Криму, *депортованих* в 1944 р. з місць свого мешкання, повинен діяти особливий статус, пов'язаний із специфікою їх історичної долі, сучасного положення і соціально-економічних проблем адаптації в українське суспільство.

Караїми і кримчаки — нащадки середньовічного населення Криму, як і їх мови, знаходяться на межі зникнення. По перепису 2001 р. в Україні мешкало 1196 караїмів, 72 з яких (6 %) в якості рідної назвали караїмську мову і 406 кримчаків, з яких 68 чоловік (16,7 %) назвали рідною мову своєї національності [11]. Хоча загальна чисельність караїмів складала в

1989 р. 2602 чоловіки [12], більшість з них проживала і проживає в Україні. Теж стосується і кримчаків. Їх чисельність в світі складала 1448 чоловік [13], але більшість з них розселяється в Україні. Їх мови, культура, історичні святині повинні знаходитися під особливою опікою Української держави, відповідальної перед світовою цивілізацією за збереження цих унікальних народів. У місті Одеса в 2001 р. проживало 45 караїмів, з них 1 людина назвала караїмську мову рідною, кримчаки переписом не були зафіксовані [14].

2. Власне *національні меншини* або *етнічні групи* можуть бути розділені на наступні категорії.

- а) *мегаетнічна група* України — росіяни;
- б) *регіональні етнічні групи* (численні і нечисленні);
- в) *групи емігрантського походження*, серед яких можна розрізняти *інтегровані* в українське суспільство групи і емігрантські групи *недавнього походження*;
- г) *групи, що зберігають елементи традиційного способу життя*.

Враховуючи вагу представників російського етносу в Україні, які за своєю чисельністю у декілька разів перевершують представників всіх інших етнічних груп (національних меншин) разом узятих, систему їх розселення (широко представлені практично у всіх регіонах країни, а в багатьох — складають більшість населення), виняткову роль росіян в історії, культурі і соціально-політичному житті України і ще більшу роль російської мови, яку вважають рідною або використовують як основну розмовну значна частина (якщо — реально — не більшість) населення країни, вважаємо, що цю групу слід розглядати відособлено, як самостійний таксон класифікації. Відзначимо, що дане положення відображене і в ряді законів України. Що стосується мовної політики, то, як відомо, російська мова, спираючись на думку значної частини населення країни, претендує на статус державної мови.

В Одеській області росіяни складають 20,7 % населення, в обласному центрі — 29 % населення. 41,9 % населення області в 2001 р. вважали рідною російську мову. Питома вага росіян в двох з 26 районів області і в 5 з 7 міст обласного підпорядкування складала від 20 до 30 % населення, а в місті Ізмаїл вони були найбільш численною групою — 43,7 %; у 9 районах

області їх частка складала від 10 до 20 % [15]. В області є райони компактного розселення росіян, у ряді її регіонів (у райони Нижнього Дунаю і ін.) росіяни є першопоселенцями краю.

Серед численних регіональних етнічних груп в Україні слід назвати румун, розселених на Буковині, молдаван (Буджак, менш компактно — північна і центральна частини Одеської області), болгар (Буджак, Приазов'я, окремі поселення в центральній частині Одеської області і в Кіровоградській області), угорців (Закарпаття), греків (Приазов'я) і гагаузів (Буджак). Саме мови регіональних національних меншин можуть бути віднесені до поняття «регіональні мови», що так визначаються в Хартії: «традиційно використовувані на певній території держави громадянами держави, які складають групу меншу, порівняно з рештою населення держави і що відрізняються від офіційної мови даної держави» [16].

На Одещині до регіональних етнічних груп відносяться болгари, молдавани, гагаузи, албанці і чехи. Всі ці народи є більшістю в одному або групі населених пунктів, в рамках населених пунктів або районів їх компактного розселення можуть створюватися дошкільні заклади, школи, середні і вищі учбові заклади з відповідними мовами навчання, їх мови можуть функціонувати в органах самоврядування і державної влади і т. д. Серед них достатньо численними є болгари, молдавани і гагаузи. Компактність розселення цих груп необхідно враховувати при реформі адміністративно-територіального устрою України.

Територія компактного розселення болгар включає значний і, що важливо відзначити, — безперервний — ареал в південній частині Одеської області (історична область Буджак, або Південна Бессарабія): основну частину Болградського, північ Ізмаїльського, південь Тарутинського, південь і захід Арцизького, південний захід Татарбунарського і південь Саратовського районів, менш крупні, але компактні регіони розселення болгар є на півночі Тарутинського району, в Кілійському, Ренійському районах, а також в центральній частині області [17].

Компактне розселення молдаван має місце в Ізмаїльському, Ренійському, Кілійському, Татарбунарському, Саратовському районах (Подунав'є), на півночі українського Буджака (Тарутинський і Білгород-Дністровський райони), а також, черезсмужно з українцями, в центральних і північних районах області [18].

Гагаузи є переважаючим населенням в крупних селах Болградського району: Дмитрівкі, Олександрівкі, Виноградівкі; у Ренійському — Котловині і Килійському — Старих Троянах — районах, а також складають значний відсоток в селах Червоноармійське і Жовтневе Болградського району і Новоселівка Килійського району, крім того — в декількох менш значних поселеннях області [19; 20].

Болгари, гагаузи, молдавани і албанці є первopоселенцями краю, після уходу звідси ногайських орд. Для перших двох народів територія Одещини входила в ареал їх формування в середньовіччі, а безперервна етнічна присутність болгар в Буджакі з періоду початку процесу формування цього народу (VII ст.) небезпідставно постулюється болгарськими істориками [21].

Нечисленні регіональні етнічні групи представлені албанцями і чехами. Албанці складають відносно більшість (47 % з 2789 чоловік) в одному населеному пункті області — селі Жовтневе (колишній Каракурт) Болградського району [22]. Албанці — першopоселенці тієї місцевості, де вони осіли, мігрував сюди на початку XIX ст. зі Східної Болгарії [23]. Чехи — в одному невеликому населеному пункті Березовського району — с. Веселіновці, підлеглому Михайло-Олександрівській сільській раді, де вони складають 61 % від 176 жителів [24]. Реалізація їхніх елементарних етнокультурних потреб можлива в рамках відповідних населених пунктів.

Національні меншини мігрантського походження можуть бути розділені за своїми етнокультурними особливостями на групи давнього походження (інтегровані в українське суспільство) і групи сучасного походження. Поняття «меншина» або «мова меншини» може бути застосоване саме до груп давнього мігрантського походження (представники «нових» мігрантів найчастіше не є громадянами України і на них дія Хартії не розповсюджується, а потрібна спеціальна правова практика для їх інтеграції в українське суспільство): «поняття «меншина» відноситься до ситуації, в якій або мова використовується людьми, які не проживають компактно на якій-небудь певній території держави, або, хоча і проживають компактно на певній території, складають меншину щодо населення даного регіону» [25].

До *мігрантських груп сучасного походження* на Одещині, спираючись, перш за все, на наявні дані переписи 2001 р. по

місту Одеса, слід віднести: арабів, чисельність яких по області за 12 років зростає в 13,2 разів (1066 чоловік в місті), в'єтнамців (338 чоловік), китайців (380 чоловік), представників народів Індії і Пакистану (339 чоловік), турків (77 чоловік) [26]. У якійсь мірі до них можна віднести і представників таких етносів, як азербайджанці, грузини, греки, вірмени, значне зростання чисельності яких за останні роки обумовлене пострадянськими міграціями (відповідно, на 111,6 %, 115,8 %, 119,7 % і 142,9 % в порівнянні з 1989 р.) [27]. Разом з тим все ж таки більшість представників цих етнічних груп достатньо давно, до 1989 р. переселилися на територію України або є нащадками таких. Історичні традиції цих етнічних груп на Одещині достатньо глибокі, крім того, їх вдалій адаптації сприяє загальне з іншими народами України історичне минуле.

Отже, вищеперелічені етноси: азербайджанців, грузин, греків, вірмен в цілому класифікуємо як *«традиційні»* або *«інтегровані мігрантські групи»*. До них також можна зарахувати представників тих етносів мігрантського походження, які достатньо численні в місті Одесі і області, багато хто з них має свої національно-культурні об'єднання і інші елементи етнічної інфраструктури: євреїв (12368 людини — в Одесі і 842 — в інших частинах області); білорусів (6401 і 5921); поляків (2058 і 1095); корейців (233 і 517); німців (943 і 1822), що були до 1944 р. на території Одещини регіональною компактною етнічною групою; татар (1450 і 1096) і близьких до них башкир (131 в Одесі); узбеків (353); осетин (283); туркменів (168 і 625); чувашів (228); казахів (185); латишів (205); литовців (265); мордви (159) [28; 29] і, ймовірно, деяких інших.

Під умовним визначенням «групи, що зберігають традиційний спосіб життя» розуміємо общину ромів (циган), етнокультурна специфіка і соціально-побутові особливості яких такі великі, що рішення захисту їх національних прав, а також їх соціально-культурна адаптація представляється особливим завданням, яке необхідно вирішувати в спеціальному порядку. Відзначимо також, що ромська спільнота залишається однією з найменш вивчених серед народів України, включаючи їх демографічні характеристики (наявні оцінки чисельності ромів значно відрізняються від офіційної статистики), систему розселення, мовні особливості і ін.

4. *Окремі представники етнічних груп* неукраїнського походження. Які не складають яких-небудь компактних груп, українці нечисленні, дисперсно розселені по території країни, відносно яких неможливо встановити який-небудь спеціальний режим захисту, зокрема, мовний. Так, тільки в Одесі є 84 етноси, чисельність представників яких коливається від 1 до 100 чоловік [30].

Втім, до визначення даної категорії треба відноситися обережно, оскільки, здавалося б, зовсім незначні за чисельністю групи можуть прагнути до збереження своєї ідентичності і досягати в цьому значних успіхів. Крім того, не завжди чисельність, що фігурує в офіційній статистиці, може служити надійним критерієм, враховуючи, що статистика не повною мірою відображає всю складність етнічної палітри країни.

Підводячи підсумки, слід зазначити наявні складнощі в класифікації етнічних груп як Одещини, так і України в цілому. Багато хто з розглянутих таксонів переплітається між собою, може переходити з однієї якості в іншу. Слід визначати кожну групу в цілому за переважаючою в ній ознакою, або, виходячи з норм ООН, додавати їй найбільш високий з можливих статусів. Для уточнення запропонованої схеми необхідне більш повне вивчення як структури кожного з таксонів, представленого в етнічній палітрі України, так і потреб цих груп в задоволенні своїх етнолінгвістичних, етнокультурних і етнополітичних прав. Запропонована ж класифікація може, зокрема, стати основою для розробки механізмів реалізації в умовах Одещини і України в цілому Європейській хартії регіональних мов і мов меншин.

Джерела та література

1. Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 30. — С. 259.
2. Європейська хартія регіональних мов або меншин // Офіційний вісник України від 25. 12. 2006. — 2006. — № 50.
3. Перегляд результатів Всеукраїнського перепису населення 2001 року: http://ukrcensus.gov.ua/regions/reg_odes/
4. Там само.
5. Чижов Г. П. Этнические группы Одессины в контексте этнонациональной политики Украины // Лукоморье: археология, этнология, история Северо-Западного Причерноморья. — 2008. — Вып. 2. — С. 127–136.
6. Крисаченко В. С. Етнічна структура українського суспільства: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=gupr0&issue=2004_4

7. Міронова І. С. Національні меншини України. Навчально-методичний посібник. — Миколаїв, 2006.
8. Огульчанський Ю. Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми. — К., 2006. — С. 42.
9. Євтух В., Трощинський А. Етнонаціональна структура сучасного українського суспільства: деякі аспекти системного бачення її розвитку // Євтух В., Трощинський А., Галушко К. Ю., Чернова К. О. Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. — К., 2004. — С. 5–6.
10. Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій. — К., 1994. — С. 184.
11. Конончук С. Політика багатокультурності та консолідація українського суспільства: проблема і перспективи // Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку. — К., 2006. — С. 199.
12. Народы и религии мира: Энциклопедия. — М., 1998. — С. 222.
13. Там само. — С. 265.
14. Етнічна структура населення м. Одеси (за даними перепису населення 2001). // Єдина родина. — 2005. — № 1 (серпень). — С. 8.
15. Перегляд результатів Всеукраїнського перепису населення 2001 року: http://ukrcensus.gov.ua/regions/reg_odes/
16. Європейська хартія регіональних мов або меншин.
17. Итоги Всесоюзной переписи населения 1989 года. Состав населения сельских населенных пунктов Одесской области по численности преобладающей национальности. Статистический сборник. — Т. 9. — Одесса, 1992.
18. Там само.
19. Там само.
20. Шабашов А. В. Гагаузы: система терминов родства и происхождение народа. — Одесса, 2002. — С. 13–14.
21. Грек И. Болгары Молдовы и Украины: вторая половина XVIII в. — 1995 г. (Библиографический указатель литературы). — Кишинев, 2003. — С. 26–32.
22. Итоги Всесоюзной переписи населения 1989 года.
23. Шабашов А. В. Система родства албанцев. 2. Система родства албанцев Украины. // Записки исторического факультета. — Вып. 7. — Одесса, 1998.
24. Итоги Всесоюзной переписи населения 1989 года.
25. Європейська хартія регіональних мов або меншин.
26. Етнічна структура населення м. Одеси. — С. 8.
27. Перегляд результатів Всеукраїнського перепису населення 2001 року: http://ukrcensus.gov.ua/regions/reg_odes/
28. Етнічна структура населення м. Одеси. — С. 7–8.
29. Етнонаціональна структура населення Одеської області (за даними перепису населення 2001). // Єдина родина. — 2005. — № 2 (вересень). — С. 7.
30. Етнічна структура населення м. Одеси. — С. 8.

Анотації

Чижов Г. П. Классификация национальных меньшинств Одесщины в контексте реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств.

В статье рассматривается проблема реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств в условиях Одесщины. Автор считает, что одним из необходимых условий этого является осуществление классификации национальных меньшинств Одесского региона. Предлагается оригинальная классификация автора.

Chizhov G. P. Classification of national minorities of Odessa region in context of realization of the European charter for regional or minority languages.

In the article the problem of realization of the European charter for regional or minority languages is examined in the conditions of Odessa region. The author considers that one of the necessary conditions for that is classification of national minorities of Odessa region. Author's original classification is offered.